Pârvu Boerescu

PRECIZĂRI ŞI RECTIFICĂRI: *ARŢAR, CÂRLIONŢ, A (SE) DESFĂTA / A DESFĂIDA, GHEAŢĂ[2] (BANI GHEAŢĂ), GLUGĂ*

ARŢ*A*R

În *Dicţionarul etimologic al limbii române*, I (*A–B*), 2011, p. 137, soluţia noastră etimologică a fost respinsă, fiind transcrisă greşit: «lat. **eric**e**arius* (< *ericius* „arici”)», în loc de lat. **ēr[i]c**i**ārius* < adj. **ēric**i**ārium (acer)* (< *ēricius*[2]) „al armei de apărare numită *ēricius* [grindă din lemn (de arţar) cu ţepi de fier, în formă de arici]”.

1. Sufixul lat. *-ārius* formează derivate substantivale nume de agent: lat. *lignārius* „lemnar, dulgher, tăietor de lemne”, nume ale locului unde se găseşte ceva: *granārium* „grânar” şi/sau nume colective: *vitiārium* „pepinieră, răsadniţă de viţă de vie” etc. (v. Elena Slave, în ILR, I, 1965, p. 78–80). Adjectivele latine derivate cu sufixul *-ārius* au fost adesea substantivate în limbile romanice: lat *glandārius* „**de** ghindă” > r. *ghindar*, prov. *aglandier*, cat. *glaner* „stejar”, mallorc. *glanera*, occ. *aglandiero* „pădure de stejari” (REW[3], 3774), cf. lat. *vitea* „**de** viţă (de vie)” > r. *viţă (de vie)* etc. Sufixul lat. *-ārius* (> r. *-ar[iu]*) a devenit productiv pentru numele de plante abia mult mai târziu, de exemplu în derivatele româneşti *tufar* < *tufă*, *oţetar* < *oţet* etc.

Etimonul imaginat de V. Burlă (*St.*, 137, cf. HEM, 1758, PEW, 131), pornind de la o formă cu metateză, cf. v. sp. *arce*, cat. *ars*, derivatul lat. **arce-ārius* nu ar fi putut să aibă iniţial decât o valoare de adjectiv: „**de** arţar”, cf. adj. *glandārius* „**de** ghindă”, rămânând să presupunem că **arceārius* ar fi fost substantivat în limba română în acelaşi mod în care adjectivul a t e s t a t *acereus* „**de** arţar” (dublet al lat. *acernus*) a evoluat în unele dialecte retoromane spre formele substantivate *ažier, ažer, ažé* „arţar” (cf. REW[3], 95).

Cu toate acestea, putem oare să fim siguri că în limba latină s-a mai putut dezvolta, alături de adjectivele atestate *acernus* şi *acereus*, încă un omonim, neatestat: adj. **arceārius*? Putem oare să avem certitudinea că în limba latină nu a existat, totuşi, adjectivul – ulterior substantivat – *(acer) *ēr[i]ciārium*, dacă luăm ca termen de comparaţie it. *acero riccio* [< lat. pop. **ēricius, -ia, -ium*], care numai acesta are înţelesul de *Acer platanoides*, specia românească denumită „arţar”?

LR, LXIII, nr. 1, p. 3–26, Bucureşti, 2014

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

Numele arţarului pare să fi fost determinat, cel puţin parţial, şi de forma ascuţită (zbârlită ca *ariciul*, cf. fr. *hérissé*) a tăieturilor frunzelor sale. Vezi şi Julius Pokorny, IEW, I, 20: lat. *acer* „arţar" aparţine radicalului i.-e. *aḱ-*, *aḱer-* „ascuţit".

Un argument suplimentar în favoarea etimologiei *(acer) *ēr[i]ciārium* îl constituie prezenţa în latină a sintagmei *acer crispum* „(lemn de) arţar cu vine, cu ondulaţii" (Plinius). Între lat. *(acer) crispum* „ondulat" şi *(acer) *ēricium* „de arici", „zbârlit (ca *ariciul*)" etc. (cf. it. *acero riccio*) a existat o veche sinonimie, dovedită de omonimia actuală dintre subst. it. *riccio* „arici" şi adj. it. *riccio* „ondulat, creţ".

2. Aşa-zisele variante „suspecte" (cf. DA şi DELR) *arcer* şi *arciar* nu sunt altceva decât nişte forme grafice etimologizante: *arcériu* = **арцѣ́рю** [arţeáriu], în *Lexiconul Budan*, şi *arciariu* [arţariu], în LM, I, p. 83, cf. p. 22: „«ACERU», m., *acer, aceris*, n., un arbore al cărui nume a degenerat foarte în limba română, încât a devenit «arciariu»" [*arţariu*!].

Pe lângă formele insuficient explicate *alţier* şi *arcior*, cu adevărat suspectă este însă varianta ***aţar***, care nu apare decât la D. Grecescu (*Conspectul Florei României*, 1898, p. 149) şi la autorii care l-au citat ulterior: „*Acer platanoides* (vulg. *aţar, arţar*)". Suntem de părere că forma *aţar*, care nu este întâlnită nicăieri în textele dialectale româneşti, reprezintă doar transcrierea „modernizată" de către D. Grecescu a cuvântului inexistent *acer*, luat din dicţionarul lui Laurian şi Massim.

3. Pentru aceste motive, trebuie să admitem că paralela făcută în DELR I (*A–B*), p. 137, între formele româneşti *arţar, aţar*[?] şi variantele dialectale siciliene *ázzaru* şi *àrzaru* (cf. LEI, I, 363_{36}) este mai mult decât problematică.

În privinţa sic. *ázzaru*, W. Meyer-Lübke (REW, 91) considera că acesta ar proveni din italiană (it. *ácero* > sic. *attsaru*), spre deosebire de sic. *ağğiru, ağğyaru* etc., care ar fi moştenite din lat. *acer*.

Iorgu Iordan (*Ci̯ şi Ti̯ latineşti în dialectele italiene de sud*, JbRPh, 1922/ *Opere alese*, 1968, p. 45) adăuga o explicaţie fonetică ipotezei din REW: „În unele graiuri din Italia de sud se poate constata tendinţa de a transforma ital. *ce* în *cia*; dacă presupunem că ital. *ácero* ar fi devenit *áciaro* foarte devreme, *-zza-* de astăzi s-ar putea explica prin analogie: deoarece lat. *-cia-* îi corespunde în siciliană *-zza-*, şi *-cia-* de mai târziu a fost tratat la fel".

Max Pfister (LEI, I, 1984, p. $363_{36–37}$) include formele siciliene *aceru, àciru, ázzaru, àrzaru* printre descendenţii lat. *acer*, **acerus*, asimilaţia vocalică şi metateza (cf. sp. *arce*) fiind invocată doar pentru varianta toscană *áracio*, nu însă şi pentru sic. *àrzaru*. Originea formelor siciliene citate este explicată astfel: „Il tipo ACER/ **acerus* è la base dell'it. *acero* (2.a), irradiato dalla Toscana e dalla lingua nazionale" (p. 366_{21}).

Conform părerilor autorilor mai sus citaţi, formele *ázzaru* şi *àrzaru* ar fi relativ recente în dialectele siciliene, reprezentând adaptări fonetice ale cuvântului toscan (italian literar) *ácero*. Dacă sic. *àrzaru* ar putea fi rezultatul unei evoluţii posterioare fazei latine, este totuşi imposibil să credem că r. *arţar* ar fi şi el un

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

derivat recent cu sufixul *-ar(iu)*, dintr-o rădăcină arhaică românească **arţ-*, care însă nu poate proveni din lat. **arce* = *acer*, deoarece lat. *ce* nu evoluează în dacoromână spre un *ţe*, ci numai spre r. *ce* [če], cf. r. *calce* < lat. *calx, calcem* (PEW, 256) etc.

Etimologia cuvântului **arţar** rămâne în continuare nedecisă, ambele soluţii etimologice, ipoteticele adjective substantivate lat. ****arceārius***, respectiv lat. ****ēr[i]ciārius***, având în comun doar dezavantajul de a nu putea explica forma siciliană *àrzaru*.

[Cf. LR, L, 2001, nr. 5–6, p. 263–265]

CÂRLI*O*NŢ

Glosat prin „şuviţă de păr încreţită în spirală, buclă, zuluf, perciun, cârligel; unealtă de pescuit (chipcel)” şi înregistrat în DEX şi MDA cu menţiunea „etimologie necunoscută”, substantivul *cârlionţ* nu poate fi despărţit de cuvintele româneşti care au aceeaşi rădăcină (cf. DA, I/2, p. 146–148 şi 611): *cârlanţă* „cârlig pentru tras gunoiul”, *cârlebă* „oaie cu coarnele sucite/ întoarse înainte”, *cârlibuşă* (dim.) „idem” (cf. ar. *cârlibană* „cârlig, caţă ciobănească”), *cârlibonţ* (reg.) „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântână”, *cârlig* „unealtă de lemn sau de fier, cu un capăt îndoit, de care se atârnă, se prinde sau cu care se poate apuca ceva: bâtă ciobănească adusă puţin la un capăt, caţă, cârlig de undiţă, igliţă etc.”, *cârlobat* (adj.) „gârjob, încovoiat, adus, strâmb”, *cocârlă* „parte a unui obiect adusă în formă de cârlig”, *cocârlonţ* (reg.) „un fel de cârlig în jocul de copii *săgeata*” etc.

I.I. Russu (ER, p. 293–294) este de părere că rădăcina străromână **car-l-* a cuvintelor de mai sus conţine rad. i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, a încovoia, a îndoi, (în)strâmba” (cf. Pokorny, IEW, p. 935), prin comparaţie nu numai cu lat. *curvus*, gr. *κυρτός*, alb. *kërrus, kurrus* „a încovoia, a îndoi, a apleca, a gârbovi”, dar şi cu v. lit. *skrelis* „aripă”, v.sl. *krilo (*kri-dlo)* „aripă”, let. *krails* „încovoiat, strâmbat”, exemple care confirmă apariţia formantului *-l-* în prototipul i.-e.**(s)ker-l-*. Comparaţia cu pol. *karlik* „pitic” şi cu germ. *karl, kerl* „flăcău, bărbat tânăr”, propusă de A. Scriban (DLR, p. 296) şi acceptată de DEXI, este cu totul nejustificată semantic. În schimb, există o evidentă asemănare fonetică şi semantică între rădăcina străromână **carl-*, amplificată în forma actuală *cârlig*, şi cuvântul v. germ. de s. *kral* „cârlig”, astăzi germ. *Kralle* „gheară” (cf. G. Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*, p. 196, *online*).

De asemenea, r. *cârlionţ* nu poate fi despărţit, din cauza structurii consonantice *k-r-l-*, de echivalentul său alb. *krel* „buclă, cârlionţ, încreţitură”, înregistrat de obicei numai în forma de plural *krelë/ krela*, cu derivatele adj. *krela-krela* şi (prin metateză) *(i) klerë* „creţ” (M.A.v. Godin, WADS, p. 229). După Vl. Orel (AED, p. 195), alb. *krel* ar aparţine unei «variante locale romanice **cerebellus*

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

„în legătură cu capul”, cf. lat. *cerebellāre* „bonetă”». Derivarea cuvântului albanez *krelë/ krela* „cârlionți” dintr-un adjectiv latin neatestat, omonim cu lat. *cerebellum* „creierul mic”, ar presupune o dezvoltare semantică şi morfologică cel puțin îndoielnică. Mult mai probabilă ar putea fi legătura în plan indo-european dintre alb. *krela* „cârlionți”, let. *krails* „încovoiat, strâmbat” şi v. germ. de s. *krol* „cârlionț(at), creț” (cf. Pokorny, IEW, p. 390, 936).

Dacă paralelismul româno-albanez *cârl-ionț – krel-ë* ni se pare a fi suficient de bine justificat, în schimb, comparația propusă de M. Vinereanu (DEIE, p. 205) între r. *cârlionț* şi alb. *kërlesh* „zbârlit, încurcat” nu pare să aibă vreun temei real, întrucât verbul alb. *kërlesh(em)* „a (se) zbârli, a i se face părul măciucă, a (se) încurca, a (se) ciufuli, a se încăiera” este un derivat cu prefixul *kë(r)-* din alb. *lesh* „lână” (M. Camaj, *Albanische Wortbildung*, p. 104, *ap.* Orel, AED, p. 181), cf. alb. *kërveshem* „a se strâmba, a se schimonosi”, din *kër-* şi *vesh* „a pune, a îmbrăca”, cf. *vesh maskën* „a pune masca” etc. (Orel, AED, p. 183).

În mod surprinzător, *cârlionț* are numeroase echivalente foarte apropiate fonetic şi în limbile germanice: engl. *curl* „cârlionț, buclă, zuluf, şuviță de păr ondulată, inel”, care provine prin metateză din engl. m. *crulle*, *crollen*, *crolle, crul*, cuvânt înrudit cu frisian. *krull* „lock of hair, curl”; oland. m. *crulle*, germ. m. de sus. *krol, krolle*, norv. *krull* etc., toate cu înțelesul cuvântului engl. *curl* „cârlionț”. În privința etimologiei cuvintelor germanice citate, *Online Etymology Dictionary* (w.w.w.etymonline.com) propune o formă protogermanică **krusl*, iar *Chambers Dictionary of Etimology* trimite direct la un prototip i.-e. **grus-lo-*, *grūs-*, cf. i.-e. **greus-*, rad. i.-e. **ger-* (Pokorny, IEW, p. 390), căruia îi aparțin germ. m. de s. *krol(l)* şi germ. *kraus* „creț” (gmc. **kruzlō, *kruzlōn*, ap. G. Köbler, AhdW., *online*, p. 208).

Dacă admitem, împreună cu I.I. Russu (ER, p. 293) şi cu G. Mihăilă (*Contribuții*, 2010, p. 86), că r. *cârlig* este un element de substrat, în acest caz *cârlionț* poate fi un derivat pe teren românesc al aceluiaşi element autohton, preroman, fiind compus probabil din *cârl-i(g)* + *-onț* (cf. Scriban, DLR, p. 296). Secvența finală *-onț*, înrudită cu *-anț* din formațiile onomatopeice *clanț*, *cranț*, *zgranț*, are în mod cert un caracter expresiv, cf. *bonț* „vârf, sfârc”, *cârlibonț* „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântână”, *clonț* „plisc, vârf, dinte canin”, *cocârlonț* „un fel de cârlig”, *cronț, ronț* „zgomotul produs de mestecarea unui aliment crocant între dinți” etc. Fonetismul variantelor *cărlăonț, cârlioanță, cârlion, scărlăonț, scărlăunț, scârlionț* şi al verbelor derivate *a cârlionța, a scârlăonța*, *a scârleonți* confirmă caracterul expresiv al secvenței finale, atașată la rădăcina autohtonă **(s)carl-/ (s)cărl-/ (s)cârl-*.

Cârlionț: din ***cârl-i(g) + -onț***, cf. alb. ***krel*,** v. germ. s. ***kral***, germ. m. s. ***krol*.**

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 473]

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

A (SE) DESFĂT*A* / A DESFĂID*A*

Conform DEXI (2007, p. 547), *a (se) desfăta* este un verb moştenit din lat. (pop.) **dĭsfētāre*, derivat cu prefixul adversativ *dis-* din lat. *foetēre (fētēre)* „a puți, a mirosi urât” (cf. lat. *fētor* „putoare”, *ap.* L. Şăineanu, DU, 1925, p. 201).

Evoluția semantică, explicată convingător de Al. Ciorănescu (DER, nr. 2888), este următoarea: de la sensul inițial „(a se) curăți de mirosuri urâte” s-a ajuns mai întâi la cel de „a resimți plăcerea de a fi curat, bine mirositor”, iar apoi, prin extensiune, la acela de „a-şi bucura simțurile”. Fără îndoială, apariția acestui verb latin care nu s-a păstrat decât în dacoromână nu-şi are originea în „limbajul de dădacă”, prin analogie cu *a dezmierda*, aşa cum credea L. Şăineanu, ci se explică prin condițiile de viață ale soldaților legiunilor care apărau *limes*-ul dacic: o baie bună a fost întotdeauna o „desfătare”, mai ales în termele antice, instituții de şoc ale civilizației romane în Dacia Traiană! Ulterior, creştinismul va adăuga o nouă dimensiune spirituală „desfătării” trupeşti: *Drepții... se vor duce... întru desfătare şi dezmierdăciune neîncetată*, cu păstrarea implicită a sensului etimologic de „*curăție* a *sufletului* şi a *trupului*” (a. 1643, cf. DLR). *Unii să să dezmiarde şi să să dez**v**ăteadze* (*ap.* Varlaam, C, 74) etc. Pentru *-v-* < *-f-* din varianta *a dezvăta*, vezi analogia cu *svat* sau *svânt*, *ap.* O. Densusianu, ILR, II, 86. Alăturarea în vechile texte religioase a celor două verbe moştenite, *a desfăta* şi *a dezmierda*, este însă deosebit de semnificativă pentru paralelismul evoluțiilor lor semantice.

De aceea, nu putem trece cu vederea soluția etimologică eronată prezentă în DLR s.n., preluată de la A. Scriban (SDLR, p. 411): „Pref. *des-* + *fată*” (inițial: „a dezvirgina”!), expresie a unei irezistibile etimologii populare involuntare, care ilustrează o veche evoluție a mentalităților, dinspre promisiunile raiului creştin spre cele ale paradisului musulman.

La nivel strict lingvistic, mai rarele verbe compuse cu *des-* + subst.: *descăpățâna, desfiera, desfira, destrăma, dezbârna, dezgărdina, dezghioca, dezlăța, dezlâna*, toate implică acțiunea concretă de a „desface” un obiect dintr-o structură mai complexă, iar *desfeciori*[2]*, desfeti, desholtei* – „despărțirea”, la fel de concretă, de o anumită stare (cf. sp. *despedirse de soltero* „a se desholtei”).

Sensul figurat de „a se desfăta” nu poate fi derivat nici din *des-* + *făt* („o dezvoltare a puterilor”, L. Spitzer, R.F. II, 284–286, *ap.* DR, 6, 1930, p. 548), cf. sp. *deshijar* „a înțărca, a separa puii”, nici din *des-* + *a (se) (*în)făta*, un nonsens, şi nici din *des-* + *fată (fată mare!)*, având în vedere că verbul *a se desfăta* este, în mod normal, reflexiv! Asemănările formale dintre derivate, cf. *fătăciune*, *desfătăciune*, se datorează semiomonimiei îndelungate dintre lat. *fētāre* „a făta” şi **dis-fētēre* „a (se) desfăta”, după trecerea celui din urmă la conjugarea I.

Nu s-a insistat suficient până acum asupra originii variantei (populare şi învechite) ***a desfăida***, atribuită verbului *a desfăta*, care este de fapt un cuvânt diferit, cu o altă etimologie: lat. pop. ***dĭs-fēdāre*** „a înfrumuseța, a împodobi, a fi atrăgător”.

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

Printr-o perfectă analogie cu lat. **dis-fētēre*, verbul **dis-fēdāre* este derivat din lat. ***foedāre*** *(fēdāre)* „a face respingător, a desfigura, a mânji, a sluți", sensul contrar fiind determinat de prezența prefixului lat. *dĭs-*. Sunetul *-i̯-* din *a desfă**i**da* este în mod cert secundar, oltenesc. Ca urmare a atracției paronimice, prin contaminarea şi contopirea semantică totală cu lat. **dĭs-fētēre/*dĭs-fētāre*, lat. **dĭs-fēdāre* a dobândit şi înțelesul de „a(-şi) bucura simțurile etc.", urmaşul său românesc *a desfă(i)da* devenind practic omonim cu *a desfăta*. Tot ca urmare a atracției paronimice şi a contaminării celor două verbe, putem presupune că schimbarea conjugării de la **dis-fētēre* la **dis-fētāre* a avut loc după modelul paronimului lat. **dis-fēdāre* „a înfrumuseța", încă din perioada latinei dunărene.

O consecință surprinzătoare a convergenței etimologice dintre lat. **dis-fētēre* şi lat. **dis-fēdāre* este modul asimetric în care cele două verbe paronime şi parasinonime şi-au distribuit înțelesurile în variantele româneşti moştenite *a desfăta* şi *a desfăida.*

În citatul „*sufletu îl [i-l?] desfăidau*" [= *bucurau*] (DLR, I/4, p. 626, s.v. *desfăta*), *a desfăida* a preluat aproape exclusiv doar înțelesul lui *a desfăta*. În schimb, *a desfăta* a împrumutat forma tranzitivă şi, parțial, semnificația paronimului *a desfăida* (v. *desfăta:* sensul învechit II.), în citatul: *Mihai-Vodă o au mărit* [biserica] *şi o au desfătat precum se vede* [*desfătat = desfăidat* „înfrumusețat"], unde *des-făidarea* „înfrumusețarea" poate proveni şi din *des-fătarea* „curățarea" urmelor de fum de pe frescele zugrăvite pe pereți, între cele două verbe de origine latină intervenind o permanentă încrucişare formală şi semantică. Atragem atenția că sensul II, „a mări, a extinde" nu este ilustrat nicăieri în DLR, s.v. *desfăta*/ *desfăida*.

Adjectivul ***desfătat***, cu varianta *dezvătat*, are următoarele înțelesuri: „*plăcut (simțurilor), agreabil, atrăgător, încântător, împodobit, înfrumusețat, atractiv, dorit, râvnit;* (p. ext.:) *dăruit cu toate calitățile, bogat*". Provine din participiul verbului *a desfăta*, după ce acesta a preluat sensurile verbului paronim lat. **disfēdāre*, contrarul verbului *foedāre* „a face respingător, a mânji, a desfigura, a sluți". Vezi exemplul „*Besearică mare şi* ***desfătată***" = „mare şi curată, îngrijită, înfrumusețată, plăcută la vedere" (Dosoftei, *ap.* DLR), glosat de G. Mihăilă (SLIL, 1973, 91) în mod nejustificat: „biserică mare şi lărgită [?!!]"), cf. „*locuri* ***desfătate****... cu ape curătoare*" = „plăcute, atrăgătoare, încântătoare" (Simion Dascălul) etc.

Sensurile „larg", „mare", „deschis", „întins" atribuite în DLR s.n. adjectivului *desfătat* nu rezultă câtuşi de puțin din contextele citatelor ilustrative menționate.

A desfăida: lat. ****dĭs-fēdāre***, contaminat cu lat. ****dis-fētēre*** (> **a desfăta**).

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 477–479]

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

GHE*A*ȚĂ[2]
(B*A*NI GHE*A*ȚĂ)

Expresia *bani gheață* poate fi tradusă prin engl. *cash*, fr. *argent comptant* etc., fiind sinonimă cu *bani în numerar*, *bani lichizi*, *bani gata*, *bani peşin*, *(plata) în naht*, *(plata) cu banii jos* etc. În acest context, substantivul *gheață*, devenit invariabil, îşi pierde în întregime sensul său originar, neexistând aparent vreo legătură logică sau de altă natură între cele două înțelesuri divergente ale aceluiaşi cuvânt.

Suntem de părere că alăturarea celor doi termeni, *bani* şi *gheață*, se poate explica printr-o surprinzătoare coincidență, anume prin omofonia dintre cuvântul ngr. *πάγος* [págo(s)] „gheață" şi verbul it. *pago (in contanti)* „plătesc (în numerar)", respectiv subst. it. *paga* „plată (efectivă)". Această neobişnuită asociere verbală ar putea fi atribuită mediului negustoresc bilingv româno-fanariot, într-un context istorico-lingvistic care a dispărut abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Este îndeobşte cunoscut faptul că, în toată perioada domniilor fanariote, negustorii români erau bilingvi cu neogreaca, buna cunoaştere a limbii greceşti fiind o condiție strict necesară în orice *taxid* sau călătorie de afaceri în Imperiul Otoman, puterea care deținea monopolul comerțului cu Principatele Române. Prin forța lucrurilor, însă, negustorii români intrau în contact cu toate limbile vorbite în Levant, una dintre ele fiind acea *lingua franca* a Mării Mediterane reprezentată de limba italiană, răspândită mai ales prin negustorii venețieni şi genovezi stabiliți în cartierul Pera din Istanbul.

Putem presupune că, în contactul cu mediul negustoresc cosmopolit otoman şi cu instituțiile bancare constantinopolitane, negustorii români au avut suficiente ocazii să audă cuvintele italieneşti *paga* „plată" sau *pago* „plătesc (acum)". Fie din neştiință, fie, mult mai probabil, în glumă, aceşti termeni italieni au fost echivalați cu ngr. *págos* „gheață", fiind traduşi din „greceşte" în română: it. *pago (in contanti)* „plătesc (în numerar)" → ngr. *págo(s)* „gheață" → *(plătesc cu bani) gheață*, această inovație fiind adaptată după modelul tradițional: *bani peşin*, *bani gata* etc.

Credem că cele spuse mai sus ar putea constitui o bună explicație pentru apariția expresiei discutate, fiind evident că banii în numerar, „banii gheață", care erau plătiți pe loc de către negustorii români, au fost denumiți şi în acest fel, pentru a-i deosebi de sumele de bani transferate prin intermediul băncilor, cu ajutorul diferitelor instrumente de credit ale epocii, scrisorile de schimb sau cambii etc.

Atragem atenția aupra faptului că nu se poate stabili vreun paralelism semantic între aşa-zisele „lichidități", ori „banii lichizi", expresii calchiate după limba franceză, şi calitatea gheții de a fi un corp solid: *banii gheață* nu sunt „bani solizi"!

Bani gheață: traducere românească a it. ***pago*** „plătesc", echivalat cu ngr. ***págos*** „gheață".

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

GL*U*GĂ

Obiect de îmbrăcăminte utilizat din cele mai vechi timpuri pentru acoperirea capului, *gluga* are o etimologie controversată şi nesigură. Soluția dată de H. Tiktin (DRG, p. 689): „Mhd. *gugele*, jetzt oberdeutsch *Gugel* = lat. *cuculla*; auch bulg. *gugla*” nu ni se pare suficient de convingătoare, întrucât piesele cele mai importante din îmbrăcămintea tradițională a ciobanilor români poartă denumiri foarte vechi, fie moştenite din latină, fie preluate din substrat: *brâu, cămaşă*, *iţari*, *pieptar*, *sarică*, *ţundră* etc.

Mai întâi, nu este de înțeles cum şi pe ce cale un cuvânt din germana medie, precum *gugele*, ar fi putut să fie împrumutat în română, ipoteza unui intermediar germano-bulgar (cf. BER, I, p. 292 etc.) fiind nu numai ilogică, dar şi cu totul improbabilă. În al doilea rând, ipoteza împrumutului cuvântului *glugă* direct din varianta săsească *gugəl* nu poate să fie nici ea acceptată, deoarece este contrazisă de fapte care nu lasă loc vreunui dubiu.

Pe de o parte, într-o scrisoare trimisă din Câmpulungul Moldovenesc, la începutul secolului al XVII-lea, întâlnim cuvântul *o gúgălă* [ѡ gugъlъ, ѡ gugъlѧ] „glugă” (Al. Rosetti, *Lettres roumaines de Bistritza*, nr. $16_{20,\ 22}$, în GS, II/2, 1926, p. 244 şi III/1, 1927, p. 44), acesta fiind în mod evident adevăratul împrumut (regional!) din săs. *gugəl*, care însă nu figurează în MDA.

Pe de altă parte, la sfârşitul secolului al XVII-lea a fost deja atestat în graiurile săseşti dubletul mai nou săs. *gluga*, împrumutat din română (SSW, II, p. 266, *apud* V. Nestorescu, CE, p. 58). Este absurd să credem că, pe parcursul unui singur secol, al XVII-lea, împrumutul săsesc *gúgălă* ar fi putut să-şi modifice forma în *glugă*, reuşind performanța să se întoarcă înapoi în acelaşi idiom germanic, cu noul aspect fonetic românesc.

Pentru aceste motive, credem că substantivul *glugă*, cu variantele sale *clucă, clugă* şi *glucă* (cf. MDA), este moştenit din lat. *cŭc(ŭ)lla*, forma românească cea mai veche, *clucă*, fiind rezultatul unei sincope şi apoi al unei metateze: lat. *cŭc(ŭ)lla* > **cuclla* > **clluca*.

Cele mai numeroase şi mai bine cunoscute exemple relativ similare de metateză sunt lat. **clagum* < *coag(u)lum* (cheag), **clinga* < *cing(u)la* (chingă), **cloca* < *cochlea* (ghioacă, ghioc), **glibbus* < **gibb(u)lus* (gheb), cu evoluția normală a grupurilor lat. *cl-* şi *gl-*. Fiind însă vorba de un alt grup consonantic latin, anume **cll-*, cu *l* forte, din **clluca* < **cuclla* < lat. târz. *cŭcŭlla* = lat. *cŭcŭllus* „glugă”, este evident că *ll* forte (velar), urmat de *ú*, nu putea fi palatalizat, *cll-* latin păstrându-se astfel, în acest caz atipic, nealterat[1].

[1] Vezi şi cuvântul reg. (Ban.) ***blucă*** „bulgăraş, globuleț; ghindă” < lat. dun. ***blluca*** = lat. *bulluca*, un derivat cu suf. *-uca* din lat. *bulla* „bulă de aer, balon de săpun, bumb, capsulă”, cf. Petar Skok, „Zeitschrift für romanische Philologie”, 50, 1930, p. 270.

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

Sonorizarea succesivă şi târzie a ocluzivelor velare se poate datora mai curând unei tendinţe interne a limbii române (v. *a acăţa* > *a agăţa* etc.), întrucât influenţa cuvântului din germana medie *gugele* sau a formei săseşti *gugəl* asupra vechii variante din Muntenia, *clucă*, este prea puţin probabilă.

Virgil Nestorescu (CE, p. 56–58) consideră că bg. *gugla*, magh. *gluga* etc. sunt împrumuturi din română. Totuşi, bg. *gugla* poate să reprezinte un împrumut mai vechi, din latina balcanică sau din româna comună, anterior metatezei **cuclla* > **clluca*, fără să mai fie nevoie de ipoteza intermediarului germ. m. s. *gugele*, invocat de BER, I, p. 292, după Bernecker, SEW, I, p. 640. Sonorizarea ocluzivelor velare ar fi putut avea loc în paralel, atât în română cât şi în bulgară.

Glugă: lat. ***cŭc(ŭ)lla*** (> lat. dun. ****clluca*****).**

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

BER I = Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. Vl. Gheorghiev, I. Duridanov et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, I (A–З), Sofia, 1971.

Camaj, AlbWb = Camaj, Martin, *Albanische Wortbildung*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1966 (*Albanische Forschungen*, VI).

Chambers, DE = Robert K. Barnhart, Editor, *Chambers Dictionary of Etymology*, [Edimburgh – New York], Chambers, [2004].

Ciorănescu, DER = Al. Cioranescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001.

DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR),* Vol. I, *A–B*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011.

Densusianu, ILR = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I–II, Paris, 1901, 1938. Traducere în limba română: *Istoria limbii române*, I–II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961.

DEXI = Eugenia Dima (coordonator ştiinţific), *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chişinău], Editura Arc & Gunivas, 2007.

Godin, WADS = Marie Amelie Freiin von Godin, *Wörterbuch der albanesischen und deutschen Sprache*, Band I. *Deutsch-Albanesisch*, Leipzig, Otto Harassowitz, 1930.

GS = „Grai şi suflet”. Revista „Institutului de Filologie şi Folklor”, publicată de Ovid Densusianu, Bucureşti, Atelierele Socec & Co. SA, vol. II, fasc. 2, 1926, vol. III, fasc. 1, 1927.

HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. *Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, I–IV, Bucureşti, Editura Socec, 1887–1893.

ILR I = Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965.

Köbler, AhdW = Gerhard Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch.* (4 Auflage) 1993 http://www.koeblergerhard.de/germanistischewoerterbuecher/althochdeutscheswoerterbuch/ahdZ.pdf

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

LEI = Akademie der Wissenschaften und der Literatur – Mainz. *Lessico etimologico italiano. Edito per incarico della Comissione per la Filologia Romanza da* Max Pfister. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Band I, 1979–1984.
LM = August Tr. Laurian, I.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, I–IV, 1871–1876.
Mihăilă, SLIL = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi de istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.
Mihăilă, 2010 = G. Mihăilă, *Contribuţii la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.
Nestorescu, CE = Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Etymologica*, 3, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Bril, Leiden – Boston – Köln, 1998.
PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element*..., Heidelberg, 1905.
Pokorny, IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band I. Bern und München, 1965.
REW[3] = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, 2009).
Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*. *Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.
Scriban, DLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", Iaşi, 1939.
SSW = Adolf Schullerus, [Sigrid Haldenwang *et alii*], *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, Berlin und Leipzig, W. de Gruyter [etc.], I–VIII, 1908–2006 [*literele A–R*].
Şăineanu, DU = Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, A cincea ediţiune, Craiova, Editura Scrisul Românesc [1925].
Tiktin, DRG = H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, Bucureşti, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.
Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicţionar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, Bucureşti, Alcor Edimpex, 2008.

ADDITIONS AND CORRECTIONS: *ARŢAR, CÂRLIONŢ, A (SE) DESFĂTA / A DESFĂIDA, (BANI) GHEAŢĂ[2], GLUGĂ*

(Abstract)

In this article we add some new arguments or little corrections to our etymological solutions: ***arţar*** „maple" rather from VLat. *(acer) *ēr[i]ciāriu(m)* cf. It. *acero riccio*, than from VLat. **arceārius*; ***cârlionţ*** „curl" linked to *cârlig* „hook", from Thraco-Dac. **(s)carl-*, PIE **(s)ker-*, cf. Alb. *krel(a)*, cf. OHG *kral, krol* „idem"; ***desfăida*** / *desfăta* „to enjoy, to flatter the senses", from VLat. **dīs-fēdāre*, contaminated with VLat. **dis-fētēre*; *(bani)* ***gheaţă[2]*** „cash" from It. *pago (in contanti)* „I pay (cash)", ironically translated by NGr. *πάγος* = R. „gheaţă" (Engl. „ice"); ***glugă*** (var. *glucă, clucă*) „hood" from Vlat. **clluca*, by metathesis from Lat. *cŭc(ŭ)lla* „idem".

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)

Cuvinte-cheie: r. *arţar*, lat. *acer crispum*, it. *accero riccio*; r. *cârlionţ*, alb. *krel*, r. *cârlig*, v.germ.s. *kral*; r. *a desfăta/ desfăida*, convergenţă etimologică; r. *bani gheaţă*[2], it. *pago*, ngr. *págos*; r. *glugă, clucă, gugălă*, grupul consonantic neobişnuit lat. pop. **cll-*.

Keywords: R. *arţar*, Lat. *acer crispum*, It. *accero riccio*; R. *cârlionţ*, Alb. *krel*, R. *cârlig*, OHG *kral*; R. *a desfăta/ desfăida*, etymological convergency; R. *bani gheaţă*[2], It. *pago*, NGr. *πάγος*; R. *glugă, clucă, gugălă*, VLat. unusual consonantic group **cll-*.

Bucureşti, Şoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com

Iulia Mărgărit

CALTABOŞ, CARTABOŞ – PROPUNERE ETIMOLOGICĂ

Asupra originii cuvântului *caltaboş*, cu dubletul *cartaboş*, majoritatea dicţionarelor, DA, MDA, ŞDU, NŞDU, DEX (2012), menţin o anumită rezervă, evidentă în precizarea „et. nec.”. CDER face excepţie, doar de la un punct încolo, căci, spre deosebire de seria lucrărilor citate, după „et. nec.” ataşează o informaţie pe care nu şi-o asumă: „Cihac, II, 44 se gândeşte la slavul *klŭbasa*”, fără a-l cita şi pe Tiktin pentru aceeaşi indicaţie etimologică. Pe o poziţie singulară se situează Resmeriţă. El apreciază că este vorba de un cuvânt moştenit, succesor al „lat. *caro* «carne» şi *tabus* «sânge închegat»”, aserţiune care nu mai necesită comentarii. Tot o poziţie singulară ocupă şi SDLR, dar într-o altă direcţie. August Scriban include, în acelaşi articol, *calbaş, câlbaş, gâlbaj* (est) şi *gâlbaş* (vest), cu etimologie multiplă „ung. *kolbasz*, rus. *kolbasá* şi *kálbasa* d. vsl. *klŭbasa*”, încheind cu o menţiune care îndeamnă la reflecţie: „tot de aici *caltaboş, cartaboş, galdaboş, găldăbaj* şi *gâldăbaş* (Munt.) şi *călbaşă* (Dorna)”. Cea mai recentă intervenţie, în chestiunea discutată, rezumă, în totalitate, situaţia expusă: *Caltaboş are origine necunoscută, diversele soluţii etimologice sunt nesatisfăcătoare* (Sala, *Aventurile*, 56).

În privinţa semantismului, deosebirile dintre dicţionare nu sunt esenţiale, unele glosează *caltaboş* „cârnat” (TDRG, NŞDU, CDER, DEX), altele „un fel de cârnat” (MDA, DEXI, DLRL), dar cu o structură, relativ, distinctă: „măruntaie de porc (ficat, bojoci, rinichi şi alte bucăţele de carne), amestecate cu orez, ceapă, piper, aromate, introduse în maţul gros al porcului şi fierte cu maţ cu tot” (DA, s.v.). De fapt, cea mai mare parte dintre surse menţionează, ca materie primă de bază, măruntaiele de porc, în afară de CDER „cârnat făcut din *carne de porc*” şi de Resmeriţă „cârnaţ făcut din intestinul gros al porcului care se umple cu *carne* şi cu sânge”. Distincţia *carne de porc / măruntaie* ni se pare decisivă pentru

BDD-A6675 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 02:12:02 UTC)